

GRANIT
KUSTEN

GRANITKUSTENS BERÄTTARBÄNKAR OCH INFORMATIONSTAVLOR

Ett projekt utfört av Granitkusten ideell förening, med syfte att informera om platser kopplade till graniten i Strömstad, Tanum, Munkedal, Sotenäs och Lysekils kommuner

För mer information om den här kartan och Granitkusten läs in QR-koden eller besök www.granitkusten.com

INNEHÅLL

Inledning 2

<i>Granitkustens bakgrund</i>	2
<i>Föreningen Granitkusten</i>	2
<i>Projektets plan och målsättning</i>	4
<i>Finansiärer</i>	4

Projektet Berättarbänkar och informationstavlor	4
--	---

Arbetsgång 5

<i>Val av platser</i>	5
<i>Skyltar</i>	5
<i>Innehåll skyltarna</i>	5
<i>Bänkar</i>	8

Resultat 9

Kartan och skyltar	12
------------------------------	----

<i>Berättelser om Granitkusten</i>	13
<i>Platsspecifika berättelser</i>	13
<i>Mindre skyltar</i>	16
<i>Berättarbänkar</i>	16

Invigningar av berättarbänksplatser	20
---	----

<i>Malmö</i>	20
<i>Lysekil</i>	21
<i>Sibirien</i>	22
<i>Hällevadsholm</i>	23
<i>Hunnebostrand</i>	24
<i>Krokstrand</i>	25

Utvärdering av projektet 26

<i>Tidsplan</i>	26
<i>Genomförande</i>	26
<i>Uppnåddes målen?</i>	26
<i>Fortsatt arbete</i>	27

SLUTRAPPORT

GRANITKUSTENS BERÄTTARBÄNKAR OCH INFORMATIONSTAVLOR

*Ett projekt utfört av Granitkusten ideell förening, med syfte att informera
om platser kopplade till graniten i Strömstad, Tanum, Munkedal,
Sotenäs och Lysekils kommuner*

Inledning

Granitkustens bakgrund

Granitkusten är mycket. Det kan avse ett geologiskt granitbälte, från Stångehuvud vid Lysekil i söder till Idefjorden längs riksgränsen och vidare in i södra och sydvästra Norge. Det är också ett obestridligt kulturlandskap, där det mänskliga nyttjandet av graniten och det bergiga landskapet har format många av de spår vi ser idag, och skapat förutsättningarna för det landskap vi känner som Bohuslän idag. Granitkusten är också ett regionalt uttryck som använts för att beskriva kustlandskapet med granitbergen längs Bohuskusten. De fem bohuslänska kommuner som främst berörs är Strömstad, Tanum, Munkedal, Sotenäs samt Lysekil.

Sedan minst 1990-talet har det funnits olika projektidéer kring att berätta om granitindustrin i norra Bohuslän. En av dessa ledde till exempel fram till skapandet av stenhuggerimuseet i Hunnebostrand.

Under 2015–2016 genomfördes en förstudie kring att lyfta fram minnet av granitindustrin i landskapet under ledning av antikvarie Rolf Danielsson. Arbetet var ett samarbete mellan de fem nordbohuslänska kommunerna tillsammans med Länsstyrelsen, Västra Götalandsregionen i samt kommunalförbundet Fyrbodalen. Arbetet ledde fram till att 12 miljöer togs fram vilka genom speciella insatser ska kunna utvecklas till kvalitativa besöksmål inom konceptet "Granitkusten". Under åren 2017–2018 ledde företaget Kulturlandskapet ett projekt med målet att skapa en gemensam plattform där aktörer kan samverka över kommun och sektorsgränser. Insatsen syftade till att ta fram och driva denna plattform, men också att hitta möjligheter att stödja lokala initiativ och ge dem möjlighet att växa, och sätta miljöerna i ett sammanhang genom gemensam helhetssyn. Under 2018–2022 initierade Sotenäs kommun utvecklingsprojektet "Granitkusten" i syfte att finna en lämplig form att bedriva arbetet på framöver. Här föddes idén om att bilda en ideell förening för att samla de krafter som på ett eller annat sätt arbetar med och verkar för graniten i norra Bohuslän.

Föreningen Granitkusten

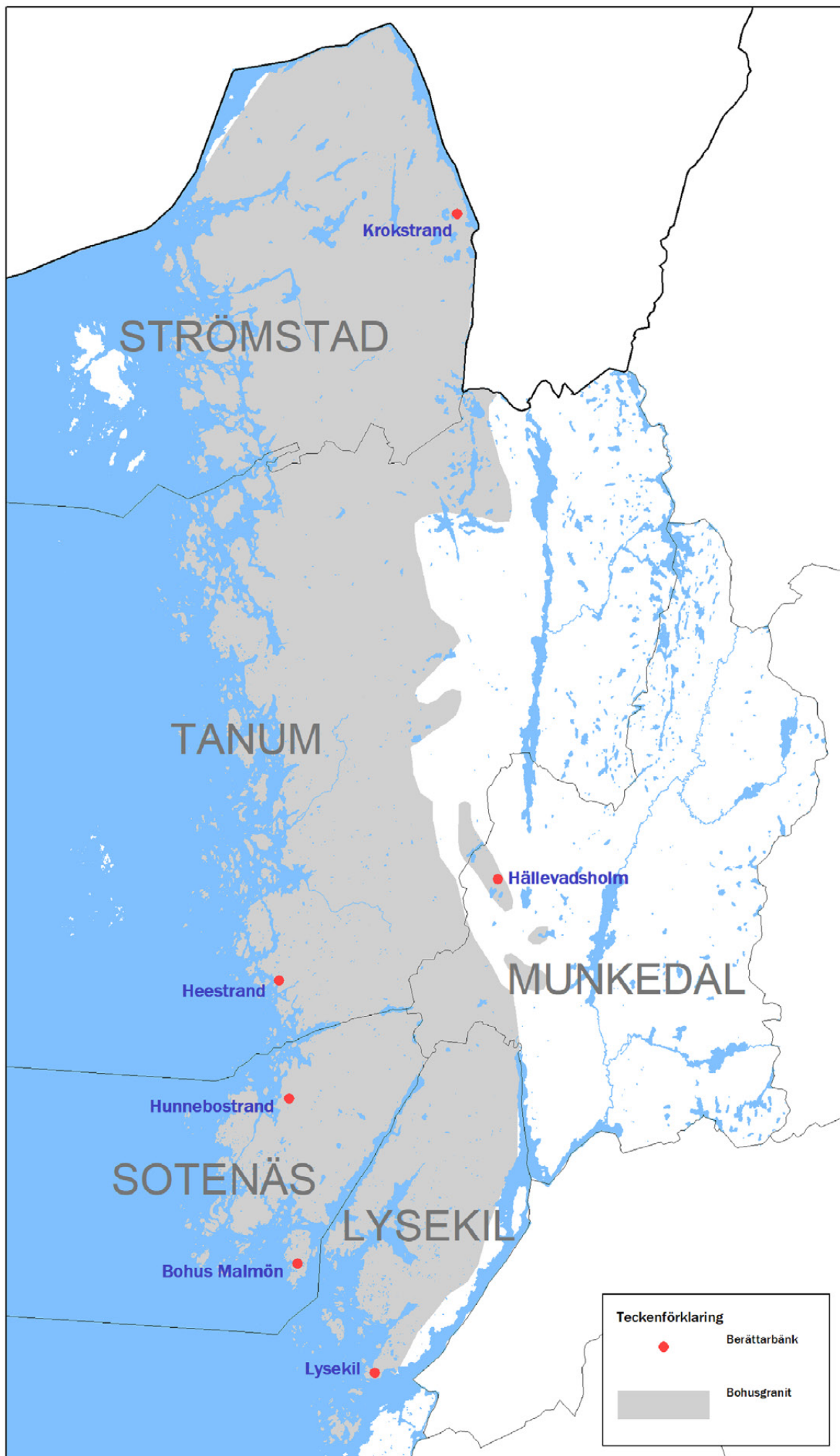
År 2022 bildades den ideella förening Granitkusten som en egen fristående aktör, *illustration 2*. Föreningen verkar inom Bohusläns fem nordliga kommuner, och medlemmarna består av ideella och ekonomiska föreningar, som på olika sätt är engagerade i att lyfta fram granit och kulturhistorien kopplad till granitindustrin. Föreningen vill verka för samarbete och att lyfta fram granit – i konst, natur och kulturarv. Idag har föreningen 25 medlemmar.

Under tiden som Granitkusten drevs av Sotenäs kommun startade projektet med Granitpusslet. Ulrika Malm anlätades att utifrån hundratals inlämnade historiska foton skapa en bild av Granitkusten och granitens historia. Pusslet såldes sedan av föreningens medlemmar, och av Granitkusten själva, för att stärka föreningens ekonomi och skapa en gemensam bild – och produkt. Ett nytryck av pusslet är under bearbetning. I övrigt arbetar föreningen med gemensamma aktiviteter, en gemensam plattform och presentation av vad som finns att ta del av inom Granitkusten genom bland annat hemsida samt att hitta andra möjligheter för föreningen och dess medlemmar att tillsammans lyfta fram graniten i konst, natur och kulturarv inom bland annat Bohusläns besöks- och upplevelsenäring.

Illustration 1: Karta över norra Bohuslän och det område i Sverige där Granitkustens medlemmar verkar. I kartan syns de platser som fått berättarbänk. De svarta gränserna utger kommungränser, och det gråa fältet utger bohusgranitens geologiska utbredning. Karta: Kulturlandskapet.

*Illustration 2: Föreningen granitkustens logga.
© Granitkusten*

PROJEKTET BERÄTTARBÄNKAR OCH INFORMATIONSTAVLOR

Projektets plan och målsättning

Projektet initierades för att stärka sammanhållningen mellan medlemmarna och deras gränslaterade verksamheter och platser med olika karaktär samt att sätta den nybildade föreningen Granitkusten 'på kartan'. Ett delmål var att skapa platser som är visuellt likartade, för att skapa en samhörighet mellan föreningens medlemmar som är utspridda, både geografiskt och inriktningsmässigt. Ett annat delmål var att tillhandahålla uppdaterad information och intressant kunskap till besökare – såväl lokalbefolkning som tillresta. Projektet var också tänkt att ge besökare på en plats möjlighet att ta del av ytterligare platser och föreningar på andra orter, samt att stärka graniten som en del av Bohusläns upplevelsenäring.

En berättarbänk är för projektet tänkt som en sittplats av granit. Intill placeras en informationstavla som dels presenterar föreningen och projektet, dels ger information om platsen där bänken står. I mitten av skylten tronar kartan över granitkusten med föreningens medlemmar.¹ Eftersom det finns mer att berätta än vad som får plats på tavlorna presenteras mer information via QR-koder kopplade till vår hemsida.

I projektet ingick också att utöver de större berättarbänksplatserna ta fram upplägg för en mindre skylt, med karta och platsspecifik informationstavla. Skyltarna ska vara möjliga för de enskilda medlemsföreningarna att sätta upp på lämplig plats – med syfte att koppla ihop sin egen verksamhet och förening med Granitkusten.

Finansiärer

Finansiärer till projektet är Riksantikvarieämbetet, Västra Götalandsregionen samt Thordénstiftelsen. Lysekils, Sotenäs och Strömstads kommuner har bidragit finansiellt kring aktiviteter och åtgärder för projektet inom respektive kommun. Sponsorer av material har varit Hallindens Granit AB och Skandinaviska stenprodukter AB. Medel har erhållits från Tanums sparbank som till delar nyttjats för berättarbänksprojektet. Skyltstativen är tillverkade av Sundals snickeri, Hunnebostrand, och trycket av tavlorna är utförda av Nordbloms tryckeri AB, Hamburgsund.

¹ Kartan redovisar förhållandena när projektet utfördes. Nyttillkomna medlemmar efter projektets slut är därför inte medtagna. Medlemmar som efter projektets slut gått ur föreningen är kvar på affischer som satts upp. Länken på kartan går till föreningen Granitkustens hemsida som ger en aktuell medlemsförteckning.

Arbetsgång

Val av platser

Granitkustens styrelse har genom förslag och i samtal med medlemsföreningarna och kommunerna valt ut lämpliga platser för berättarbänkar och informationstavlor. Vissa platser är specifikt kopplade till en särskild förening, medan andra är mer centralt placerade, med flera medlemsföreningar som samarbetar kring platsen.

Alla fem kommuner inom bohusgranitens utbredning har fått en berättarbänksplats. Sotenäs har, efter eget önskemål, fått två. Ytterligare en bänk finns i Granitkustens ägo och planeras sättas upp i Tanums kommun.

I urvalsprocessen har hänsyn tagits till tillgänglighet och publik attraktionskraft, användningsmöjlighet för rekreation och naturupplevelse och platsens koppling till granit samt historia och kulturella innehåll.

Skyltar

Tidigt i projektet konstaterades att den typ av skyltar som norska Ekomuseum Gränsland (medlem i Granitkusten) använder vid sina besöksmål var intressanta att använda. Både storleks- och utförandemässigt passade behovet för våra informationstavlor. Ekomuseum Gränsland delade med sig av ritningarna, som sedan anpassades något för att kunna hålla två informationstavlor och en stor karta över Granitkusten i mitten.

Under sommaren 2023 sattes en testskylt upp på Gammelgården i Hunnebostrand, *illustration 3*, på en plats ordnad av Sotenäsgillet med Stenhuggerimuseet. På så sätt kunde samtliga medlemmar se tavlans utformning, och hur stor plats den krävde.

Illustration 3: Testskylten som satt upp på Gammelgården, Sotenäsgillet i Hunnebostrand. Stativet snickrades av Byggtjänst Lysekil. Illustrationen över Granitkusten som Ulrika Malm tagit fram och som bland annat använts till Granitpusslet trycktes upp på en av tavlorna, längst till höger. I mitten fanns information om föreningen Granitkusten och projektet. Längst till vänster sattes en informationstavla upp som presenterade Sotenäsgillet och Stenhuggerimuseets verksamhet på platsen. Alla tavlor har i efterhand kunnat nyttjas av respektive förening i olika sammanhang. Foto: Granitkusten.

För arbetet med att sammanställa informationen på tavlorna och författa berättelsen anlitas Kulturlandskapet, en av föreningens medlemmar. I uppdraget ingick också att söka upp och välja ut bilder för att illustrera berättelserna.

Kulturlandskapet har eftersökt material i diverse lokala arkiv och bildarkiv, inklusive sina egna. Medlemmar i Granitkusten har bistått med berättelser, texter och bilder.

Informationen till berättarbänksplatsen i Lysekil har tagits fram i samarbete med Vikarvet, Carl & Calla Curmans stiftelse och Stångenäs hembygdsförening.

I Hällevadsholm har platsen och tavlan tagits fram i samarbete med StoneZone, Munkedals kommun och Svarteborgs hembygdsförening.

För platsen på Udden i Hunnebostrand har informationen arbetats fram i samarbete med Hunnebostrands samhällsförening, Hunnebostrands bildarkiv, Sotenäs kommun – Rådet för offentlig utsmyckning och Udden skulptur (StoneZone).

Informationen till berättarbänksplatsen i Tanums kommun, Sibirien vid Heestrand, har tagits fram i samarbete med Svenneby hembygdsförening och Hamburgsunds bildarkiv.

För platsen i Krokstrand har informationen arbetats fram i samarbete med Krokstrands Folkets hus.

En karta över Granitkusten, med medlemsföreningarna utplacerade samt ett urval av besöksmål, har tagits fram, se *illustration 4 och 5*. Den är tänkt att inspirera både till att ta del av, och illustrera, Granitkusten. Tanken är också att när den sätts upp runt om i Bohuslän på olika platser så knyter den samman och stärker medlemmarnas tillhörighet till varandra och Granitkusten.

ULRIKA MALM

Ulrika Malm är den grafiska formgivaren av kartan och illustrationerna till våra besöksmål och medlemsföreningar samt av informationsskyltarna.

Ulrika är fotograf, formgivare och fotoillustratör. Mest känd är hon för sitt arbete inom film- och streamingvärlden där hon fotograferar key art samt press- och avsnittsbilder för olika produktioner.

Hon har även tagit fram bilden till Granitkustens pussel, skapat av bilder insamlade från offentliga fotosamlingar och Granitkustens medlemsföreningar.

Bilden Ulrika skapade av flera hundra historiska fotografier som illustrerar Granitkusten som ett fantasi-landskap, © Kulturlandskapet.

Foto porträtt: Privat.

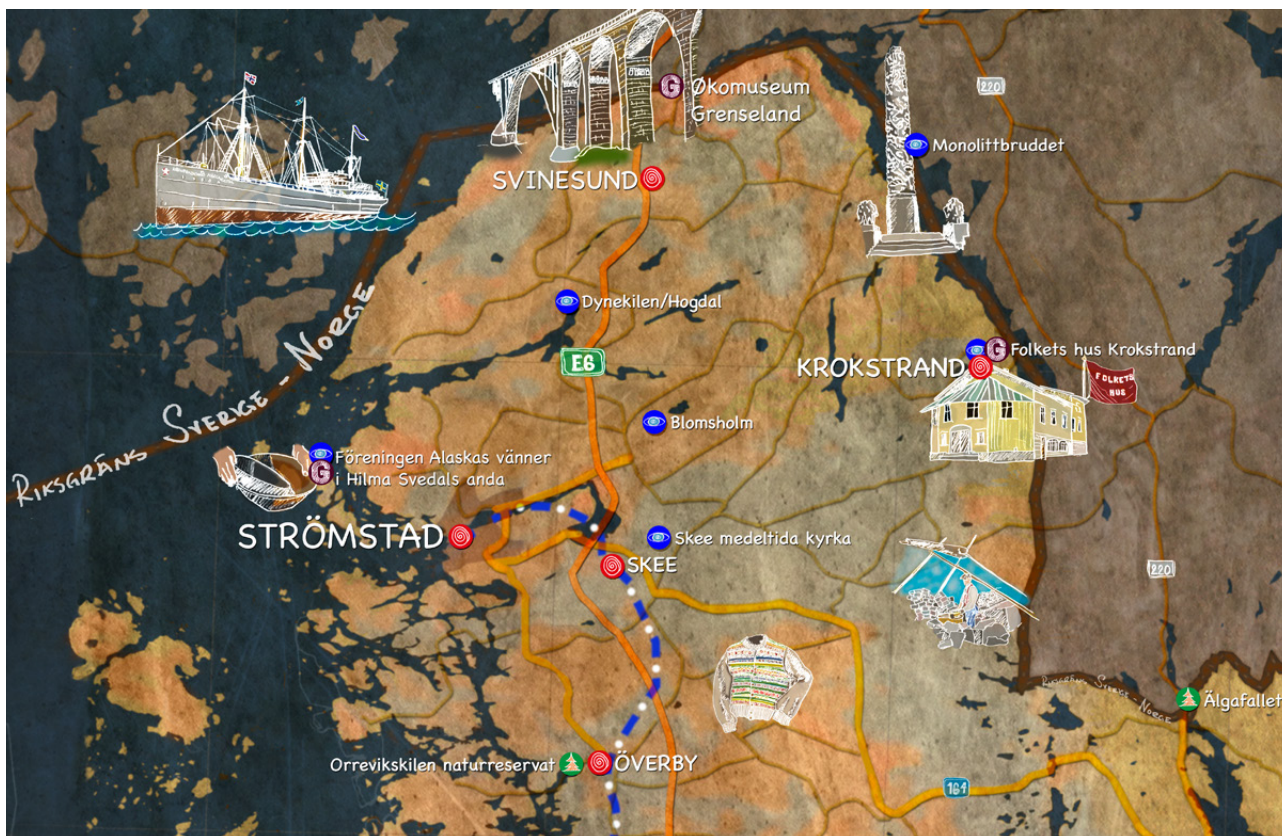

Illustration 4: Utsnitt ur kartan. Orter (röda punkter) och vägar är utsatta för orientering. Medlemmar har ett G i rött, besöksmål ett blått öga och naturupplevelser en grön gran. I kartan har Ulrika också lagt in illustrationer av föremål kopplade till graniten och granitindustrins historia. Bland annat en stickad tröja från nödhjälpsarbetet Bohus Stickning, lastskeppet, Kronprinsessan Margarete och en stenhuggare under ett enkelt väderskydd. © Granitkusten

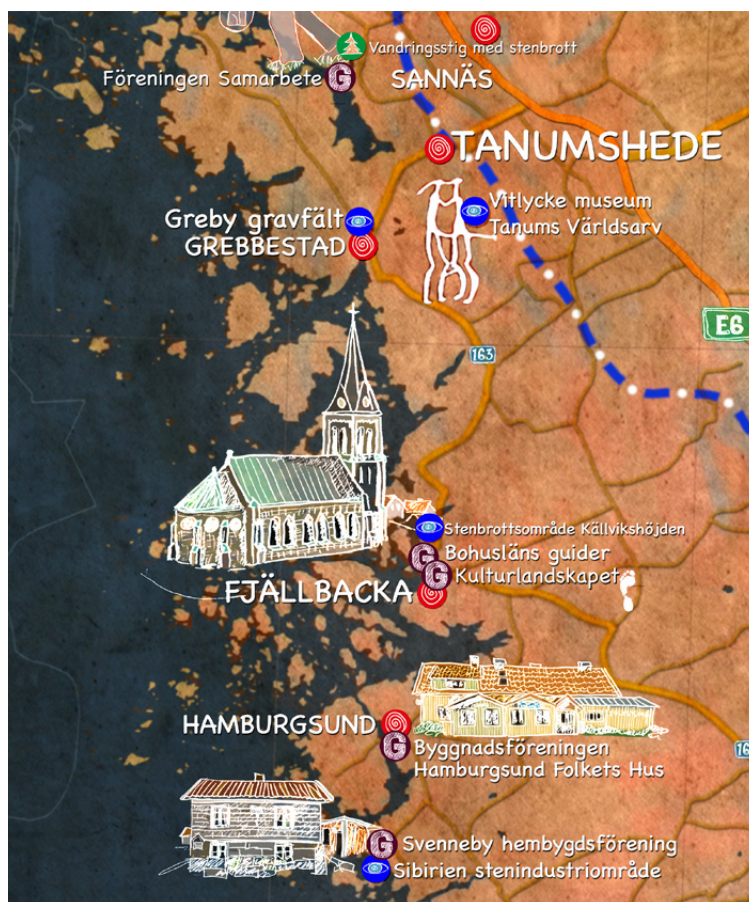

Illustration 5: Utsnitt ur kartan. Varje medlem, markerade med namn och ett G i rött, har också fått en illustrerad symbol. I bilden syns Fjällbacka kyrka, ett vanligt stopp på Bohusläns guiders turer. Kulturlandskapets logotype i form av ett fotavtryck, Hamburgsunds Folkets hus och en stuga helt byggd i huggen granit, som ingår i Svennebys hembygdsgård. © Granitkusten

Bänkar

För utformning och produktion av nyttillverkade bänkar till Lysekil och Udden, Hunnebostrand anlitas skulptören Hans Leutscher. Stenen till bänkarna och bearbetning har sponsrats av Hallindens Granit AB.² Till skapande av bänken i Hällevadsholm anlitas konstnären Lukas Arons. Stenen här har sponsrats av Skandinaviska Stenprodukter AB.

² Stenen från Hallindens granit har delats på diagonalen, varför det finns en ytterligare likadan som den i Lysekil i Granitkustens ägo.

HANS LEUTSCHER

Hans är skulptör och konstnärlig ledare för Udden skulptur. Han har flera verk representerade i Uddens skulpturpark. Han har formgivit bänkarna i Lysekil och på Udden. Hans var även ordförande för Granitkusten vid bildandet av föreningen.

Foto porträtt: Privat.

Berättarbänken på Udden, Hunnebostrand, lyfts på plats under överinseende av Hans Leutscher. Foto: Granitkusten.

LUKAS ARONS

Lukas har skapat bänken i Hällevadsholm. Han är boende och verksam konstnär på orten. Han driver Skandinaviska stenprodukter AB och är medgrundare till föreningen StoneZone, med verkstad på orten. StoneZone samlar stenkonsnärer och skulptörer från hela världen. Föreningen är också huvudman för Udden skulptur.

Lukas Arons är med och lyfter berättarbänken i Hällevadsholm på plats. Foto: Granitkusten

Foto porträtt: Privat.

Resultat

Totalt har det skapats sex berättarbänksplatser med bänk i granit, intilliggande informationstavla med en karta över Granitkusten, dess medlemmar och besöksmål samt en samlad beskrivning av platsens betydelse och användning kopplad till granit. QR-koder på tavlorna ger åtkomst till berättelser, i textform och inlästa, samt fördjupning för den som önskar.

Platserna är: i Lysekil intill Vikarvets museum; i Sotenäs på Udden i Hunnebostrand i anslutning till skulpturparken samt på Draget på Bohus-Malmön; i Munkedal vid Koltorpsjön centralt i Hällevadsholm; i Tanum invid befintlig vandringsstig i Sibirien, Heestrand; i Strömstad vid gamla stenkajen i Krokstrand, mitt emot Folkets Hus, se *illustration 6–11*.

Illustration 6: Berättarbänksplatsen i Lysekil intill Vikarvets museum. Foto: Granitkusten.

Illustration 7: Berättarbänksplatsen på Udden, Hunnebostrand. Foto: Granitkusten.

Uppsättning av bänkar och skyltar har planerats och utförts i samarbete mellan Granitkustens styrelse, berörda medlemmar samt tillverkare av skyltstativ och bänkar. Samtliga invigningar, med olika upplägg och arrangemang, har planerats och utförts i samarbete mellan Granitkustens styrelse och berörda medlemmar. Arrangemangen har marknadsfört på ett för respektive plats lämpligt sätt.

Illustration 8: Berättarbänksplatsen på Draget vid Bohus Malmön. Foto: Kulturlandskapet.

Illustration 9: Berättarbänksplatsen i Hällevadsholm. Foto: Granitkusten.

Illustration 10: Berättarbänksplatsen i Sibirien, Heestrand. Foto: Granitkusten.

Illustration 11: Berättarbänksplatsen i Krokstrand. Foto: Granitkusten.

KARTAN OCH SKYLtar

En illustrerad karta över Granitkusten har tagits fram av Ulrika Malm. Denna presenterar besöksmål och medlemsföreningar, *illustration 12*. Medlemsföreningarna har deltagit i framtagandet genom förslag på besöksmål och symboler utsatta i kartan. Via en QR-kod på kartan ges mer information om besöksmålen och medlemmarna i Granitkusten.

Illustration 12: Kartan som sitter i mitten av skylten invid berättarbänkarna, med informationstavlor på vardera sida. © Granitkusten

Berättelser om Granitkusten

En berättelse om området som omfattas av Granitkusten och dess innehåll har författats av Kulturlandskapet. Denna berättar om granitrelaterade företeelser både i historien och i nutid på ett mer övergripande plan. Berättelsen är densamma på alla fem platserna. Denna, samt platsspecifika berättelser, nås via länken längst ner på sidan.

Platsspecifika berättelser

Till varje berättarbänk har en mer platsspecifik berättelse tagits fram. Dessa berättelser är framtagna i samarbete mellan Kulturlandskapet och berörda medlemsföreningar, *se illustrationer 13–17*. Dessa berättelser innehåller mer lokal och specifik information. Via QR-kod går det, på samma sätt som för berättelsen om Granitkusten, att sitta ner på bänken och lyssna till en inläst version av berättelsen. På Granitkustens hemsida finns ytterligare bilder och material att fördjupa sig i.

De övergripande granitrelaterade beröringspunkterna för varje enskild plats har lyfts fram, men även helt unika eller väldigt specifika förutsättningar har presenterats. Ibland har det varit personer som porträtterats, ibland industrihistoria. Även äldre granitrelaterade företeelser och mer sentida händelser och kulturella inslag kring platsen har belysts.

Arbetet med att ta fram och sätta samman materialet har gått till på lite olika sätt, utifrån de berörda medlemmarnas möjlighet och materialtillgång. Vissa har skrivit stora delar av texterna själva, och Kulturlandskapet har verkat som redaktör. I andra fall har medlemmarna stått för kunskapsunderlag som Kulturlandskapet sedan själva, eller ihop med kontaktperson, bearbetat. Färdiga texter och bildmaterial har lämnats för genomläsning och påsyn av berörda föreningar innan tryck.

www.granitkusten.com/berattarbankar

LYSEKIL

HAVET, FJORDARNA OCH DE UTSICKANDE NÄSEN KRING LYSKIL HAR ALLTID INNEBURIT GODA KOMMUNIKATIONSLEGEN. DET MÅRSK BLAND ANNAT I FYNDET AV ÖSTERÖDOKVINNAN – EN AV DE FÖRSTA MÄNNISKORNA SOM LEVT I DET VI DAG RÄKNAR TILL SVERIGE. PÅ HÖJDERNÄ LÅNGS HAVET LIGGER STORA BRONSÅLDERSRÖSEN OCH HÄR FINNS GOTT OM HÄLLRISTNINGAR SOM OCKSÅ VITNAR OM TRAKTENS TIDSPJUP. HAVET HAR FORTSATT VARA EN VIKTIG TILLGÅNG FÖR FISKE, TRANSPORT OCH UTVECKLING AV INDUSTRIER SOM BEHÖVS I OLIKA TIDER.

Fiskeflotta, konservfabriker, stenbrott och badgäster har gett möjlighet för stad att växa fram. Gett människorna sysselsättning och ett liv. Den säregna naturen, det salta havet och granitens kustlandskap lockar turister och ger rekreation och upplevelser utöver det vanliga.

Promenaden förbi skylten fortsätter ut på Stångehuvud, med de rosa granitklipporna som bevarats, tack vare Calla Curmans insatser, från granitindustrin för oss att fortsätta njuta av. Ett besök på Vikarvets museum ger mer information om Lysekils historia, och på flera håll i kommunen finns besöksmål och lämningar från till exempel bronsåldern och granitindustrin att besöka.

Berättarbanken är en gåva från Halländens granit och ritad av stenkonsnär
 Hans Leutscher. Texterna och bilderna är framtagna av Kulturlandskapet i
 samarbete med Granitkustens medlemsföreningar i Lysekil; Vikarvet,
 Stängenäs hembygdsförening och Carl & Calla Curmans stiftelse.

För att få veta mer, skanna QR-koden och slå dig ner på berättarbanken.
Lyssna, läs och se bilder som berättar om Lysekils granitkust.

BADORTEN LYSEKIL

Lysekil fick röster för hamnen och verkstäm 1836, pådrivet av bland annat *hans Gabriel Melin*, en lysekilabo som ville utveckla verkstäm på orten. Han var inflydd av tidens tre på höllöfvet: bad, bad och bad, och det första badstället i Lysekil stod klart tio år senare. Bad- och kureren kom senare att utvecklas vidare till doktor - badläkare - *Carl Crenaeus*, var badhus med värma och kallt bad, hotell, gästgiveri fanns där. Många kända och välkända namn lygk bland gästerna. Badhuset erkänns ligger till grunden för Lysekils som turistort, men förutgått sett också med arbetet för boende i området och här dagligen även påverkat samhällets utveckling införs.

*Unga Doktorn och Gamla
Ronselius*

Här är Carl Corman, till vänster, och JG Möller, till höger, fotografade år
1862. Fotograf: Marienne Möller.

Rubrikens mässmärke följande: "Här är Carl Corman, till vänster, och JG Möller, till höger, fotografade år
1862. Fotograf: Marienne Möller."

BEVARANDE AV GRANITLANDSKAPET

Kring år 1900 gav steinindustrin i Bohuslän levnad åt många, men det fanns också de som möd sig på hur granitkrossen hävades närmast igen till spillo, inte minst i samband med iderna om kisel och blyförekomsterna. Bland annat genomfördes utgrävningar för att spara in Testeboen utanför Gislövs industrians framfot, och något senare genom initiativ av Calle Carstén också Steinlandsområdet.

Calla Carman var under sin livstid en högt ansedd kulturbarist, med inblandning i flera delar av Sveriges kulturella historia. I Lyssn till hon kanske mest känd som Stängslöshets rådgivare. Calla gillade sig och Carl Carman 1878. Hennes ungdomsroman gjorde parret till ett intressant och viktigt inslag bland den sociala ditternrik förra sekelöfvet. Efter makens död 1913 lämnade Calla uppdraget som Stängslöshets för att bivera omierad från föreståndarsbeting, och gav sig åter till måleri. År 1925 köptes hennes målning som blev marken till Kungliga Vetsenskapsakademien, som inrättade Carl & Calla Carmans stiftelse. Idag är Stängslöshet ett namnreservat.

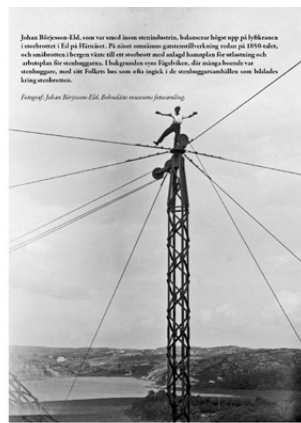
Calla German i västerhavets källströmmar (Brasilien) som pleochatis är strövbäggare, tillsammans med kiselalgbildning *Thalassiosira* kring 190°, fotograf: Hugo Hallgren, *Babulatus maxims*

En bild från år 1900 i en stadsplaneringskonferens på ett utställningshus i Stockholm. I bakgrunden syns ett stort antal deltagare vid konferensen.

DA OCH SENTIDA HÄLLRISTNINGAR
 ingarna från beomål i Backa, strax intill Beatal kyrka, har mer moderna motiv som motorvagnar, forntidens bildvård, symboler och in. Tanken att dessa är iärligt av stanningsbild verktygen i handen och knäknäppan om att bearbeta grönis, är inte lång bort. De i bergen kring Backa, och på 1800-talet ryktades det om att det var
 som arbetade med att bygga Beatal kyrka som klättra på hällen. Liknande sentida tillägg till beomålens grönis finns på flera häll i Backa på egna håll. Man nämner i stanningsbild på vändsidan av Malin och på en hälla mitt i sambället Saxus.

Fotograf: Julian Bierjensen-Eld. *Polkadoline* skulpturens fjerde anlæg

GRANITINDUSTRIEN KRING LYSEKIL

Bearbetningen av bohggran i industriell skala startar i de sista delarna av granitkusten i mitten av 1800-talet, och utvecklas i takt med industriförfinningen och utbaseringen av Sverige. Det är både redan etablerade stenbrog och lokala entreprenörer som startar brytning av berg och produktion av granitprodukter. Industrin expanderar så utslutningen till landets största exportvaror i granit, och en av komponenterna stannar arbetsgiver.

A landscape photograph showing a wide, flat expanse of land, possibly a coastal plain or salt flat, under a hazy, overcast sky. The horizon is visible in the distance, and the foreground is a uniform, light-colored surface.

STÄNGNINGAR

i stiftet Bistads kyrka, har mer moderna motiv som motivavser förtidens bildvärld, symboler och huggens mål verktygen i handen och knäknäpset som att bearbeta graniten, är inte långt borta. Det är ryktas det om att det var

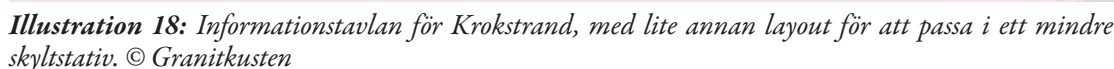
ika som klottat på bollen. Liknande sentida tillägg till brossbilders ritsningar finns på fler häll i Bistads på västsidan av Malen och på en hälla mitt i samhället Svanås.

Illustration 13: Informationstavlan för Lysekil. © Granitkusten

© GRANITKUSTEN 2024

Efter önskemål från Krokstrand Folkets hus, som arbetade fram berättarbänksplatsen i Krokstrand, togs en mindre skylt med enbart två informationstavlor fram, som är bättre anpassad för platsen, *illustration 18*. Denna layout kommer att nyttjas i Granitkustens fortsatta arbete med tvådelade skyltar som är tänkta att nyttjas på platser som föreslås av föreningens medlemmar.

Berättarbänkarna på Malmön, Sibirien och i Krokstrand är befintliga stenar som är brutna i området. Berättarbänkarna av befintlig sten har valts ut av de lokala medlemsföreningarna att omvandlas till sittplats. Det som ska sägas om dessa stenar är att de är så kallade "vargar", det vill säga stenarbeten som något gick fel med i ett sent skede av stenhuggarens arbete. Därför färdigställdes de inte och arbetet avlönades inte. "Vargar" visar bland annat på de orättvisa arbetsförhållandena som stenhuggaryrket innehöll, men representerar ett bevis för stenarbetarnas yrkeskicklighet bevarad på den plats där bearbetningen skedde.

På Malmön är berättarbänken en kvarnsten, *illustration 19*. Stenen, på hela nio ton, har skänkts till bänk av Per Ekstedt.

Berättarbänken i Sibirien är en kajsconingssten, *illustration 20*, stenar som fogades i varandra längs med kajkanten.

Berättarbänken på Udden i Hunnebostrand är en sten som skänkts som gåva av Hallindens granit AB. Bänken är designad av stenkonsnären och skulptören Hans Leutscher, som också är konstnärlig ledare för utställningen Udden skulptur, *illustration 21*.

Berättarbänken i Krokstrand har legat länge och väntat på sin rätta plats. Det är från början en byggsten – troligen en trappsten, huggen i Krokstrand – som vid något tillfälle hamnat i upplag på hamnplan, *illustration 22*.

Berättarbänken i Lysekil, vid Vikarvet, är en sten som skänkts som gåva av Hallindens granit AB, ritad av stenkonsnären och skulptören Hans Leutscher, *illustration 23*. Stenen som skänktes delades på diagonalen, därav den trekantiga formen, och det finns därför en likadan bänk till. Den ska sättas upp i Tanums kommun, men var och när är ännu inte bestämt.

Berättarbänken i Hällevadsholm är tillverkad av konsnären Lukas Arons, som bedriver sin verksamhet på StoneZone i Hällevadsholm. Stenen till bänken är en gåva från Skandinaviska stenprodukter AB. Lukas har använt sig av så kallad Rabbalshedegranit, som har en gråblå skiftning typisk för graniten kring Hällevadsholm, *illustration 24*.

Illustration 19: Berättarbänken på Malmön är en påbörjad kvarnsten, antagligen en så kallad kollergång som användes för framställning av pappersmassa. Kvarnstenen gick runt i ett kar av gjutjärn för att mosa och bearbeta träfibrerna, cellulosa och massa. Fotograf: Per Ekstedt.

Illustration 20: På ovansidan av berättarbänken i Sibirien, en så kallad kajskoningsten, syns rännan som skulle samla upp och leda bort vatten från högt vattenstånd och vågor. Foto: Granitkusten.

Illustration 21: Den nytillverkad berättarbänk på plats på Udden. Med bänkens utformning har konstnären Hans Leutscher velat behålla den naturligt slipade – under årtusenden av hav, vind och is – granithällen på ovansidan. Han har placerat en mäktig del av urberget på tre ben och förvandlat det till en möbel. Foto: Granitkusten.

Illustration 22: Berättarbänken i Krokstrand, som redan låg i upplag på hamnplanen, har kommit på plats med benäget bistånd från, och tack vare, familjen Berg, Göran Quarfordt och Klaes-Göran Lundgren. Foto: Granitkusten.

Illustration 23: Den nytillverkade berättarbänken på plats i Lysekil. Konstnärligt har Hans Leutscher med berättarbänkens utformning velat visa på de olika ytor graniten får med olika teknik. En slätare sågad yta, en råare huggen ytan och ovansidan orörd för att behålla granithällen naturligt slipad – under årtusenden av hav, vind och is. Foto: Granitkusten.

Illustration 24: Berättarbänk på plats i Hällevadsholm. Förutom den sköna ovansidan av obruten sten så har konstnären Lukas Arons dekorerat bänkens ena kortsida med gatsten som ser ut att uppstå ur och ramla av från granitblocket, så som historiskt sett miljontals gatsten tillverkats av stenhuggare i Bohuslän. Foto: Granitkusten.

INVIGNINGAR AV BERÄTTARBÄNKSPLATSER

Malmö

Den första berättarbänksinvigningen var på Malmö, lördagen den 28/10. En grupp rejält påpälsade entusiaster träffades längs Godtemplarbacken på Draget för att delta i invigningen, se *illustrationer 25 och 26*. Efter invigningstalen samlades besökarna i prästgården vid kyrkan för värmande fisksoppa och fika. Till soppan kopplades fotograf Ulrika Malm upp via länk, som berättade om arbetet med kartan och layouten av skyltarna. Flera från hembygdsföreningen gav genom bildspel en rundtur med många fina exempel på öns granitindustriella historia.

Illustration 25: Skylten på Malmö avtäcks av kommunpolitiker Britt Wall som ingått i arbetet med att formatera Granitkusten under projektstart, Per Ekstedt från Malmö och Svein Norheim från Granitkustens medlem på norska sidan – Ekomuseum Gränsland. Foto: Kulturlandskapet.

Illustration 26: Marianne Gillberg Wallner håller tal under invigning på Malmö. Marianne har varit med i arbetet med Granitkusten sedan det var ett projekt under Sotenäs kommun, och har varit mycket drivande i Granitkustens projekt och frågor. Foto: Kulturlandskapet.

Lysekil

Den sista maj 2024 invigdes berättarbänken i Lysekils kommun, intill Vikarvets museum längs gångvägen ut till Stångehuvud, *illustration 27*. Invigningen inleddes med marsch och framträdande av Kulturskolans orkester Orkan, *illustration 28*. Arrangemanget hade många besökare, filmvisningen var populär, lotterna gick åt, utställningen i tältet var välbesökt, och Christer Olssons beskrivning av stenhuggarens vardagsslit samt demonstration av traditionell tillverkning av gatsten fick många intresserade åskådare, *illustration 29*, dragspelsmusiken ljöd över havet och kaffet och tårtan var mycket uppskattade.

Illustration 27: Vi hade tur med vädret! Mörka moln förutspådde ösregn men det höll sig utanför granitbältet under invigning i Lysekil. Foto: Kulturlandskapet.

Illustration 28: Orkestern Orkangänget från Lysekils kulturskola inleder invigningen i Lysekil. Fotograf: Ann Charlotte Strömwall.

Illustration 29: Christer Olsson demonstrerar tillhuggning av gatsten på sedvanlig putstunna under invigningen i Lysekil. Fotograf: Monika Brohed.

Sibirien

Den sjunde september 2024 invigdes berättarbänk i stenbrottet Sibirien, utanför Heestrand i Tanums kommun, *illustration 30*. Dagen inleddes med en guidad tur i Sibirien arrangerad av Svenneby hembygdsförening. Vid invigningen berättade Björn Cagner om stenhuggarens arbetsmoment, och en sten klövs av en åskådare som demonstration – både av tillvägagångssättet men också ljudbilden som förr var en del av granitkusten, *illustration 31*. Evenemanget var mycket uppskattat av besökare och arrangörer. Det bjöds på sensommarvärme och sol, utöver mycket intressanta berättelser och föredragningar och trevlig underhållning, *illustration 32*.

Illustration 30: *Granitkustens* ordförande Lars Rydbom talar vid invigningen av berättarbänksplatsen i det gamla stenbrottet Sibirien i Heestrand. Foto: *Granitkusten*.

Illustration 31: Björn Cagner intill blocket som en frivillig ska få pröva sig på att dela med traditionell metod och verktyg. Foto: *Granitkusten*.

Illustration 32: *Invigning Sibirien*. Foto: *Granitkusten*.

Hällevadsholm

Invgning av två berättarbänkar skedde lördagen den 28 september. Först ut var Hällevadsholm. En krispig, solig höstdag inleddes med värmande kaffe och fantastiska bullar – sponsrat av Bottna Inn – invid Koltorpsvattnet nedanför idrottsplatsen och järnvägsstationen i Hällevadsholm, *illustration 33*. De unika berättelserna som finns om graniten kring Hällevadsholm, stenens färg, geografin, järnvägen, industrihistorien och de kulturella avtrycken i samhället och landskapet presenterades, *illustration 34*. Det konstaterades också bänkens ypperliga användning som sten att saltorka på efter ett bad!

Illustration 33: Ett tjugotal personer hade samlats för att delta vid invigningen av berättarbänksplatsen i Hällevadsholm. Foto: Granitkusten.

Illustration 34: Lisa Börjesson Liljas från Kulturlandskapet berättar om att granitindustrin inte enbart var en kustrelaterad företeelse. Där det fanns bra berg och möjlighet till utskeppning, här kring Hällevadsholm via järnväg, så högs berget upp. Foto: Kulturlandskapet.

Hunnebostrand

På lördagseftermiddagen den 28 september – i strålande sol och kraftiga vindar – invigdes berättarbänksplatsen på Udden i Hunnebostrand, *illustration 35*. Allt som allt var det ett trettiootal personer som kom till invigningen, och blev bjudna på ”Stenhuggarpilsner” och tilltugg, *illustration 36*. Carl Forsberg, som ansvarade för projektet Granitkusten för Sotenäs kommun, fick äran att inviga skylten, se *illustration 37*. Dagen avslutades med pizza – sponsrad av Bella Gästis – och goda samtal för alla inblandade under dagens evenemang, i Hunnebostrands samhällsförenings lokal.

Illustration 35: Udden i Hunnebostrand. Hans Leutscher berättar om möbeln han skapat till berättarbänk, av det massiva granitblocket. Foto: Kulturlandskapet.

Illustration 36: Mingel kring bänken, skylten och tilltuggsborden på Udden i Hunnebostrand. Foto: Granitkusten.

Illustration 37: Invigningstal av Carl Forsberg, vilket var extra roligt eftersom det var han som såg till att det blev en egen förening under namnet Granitkusten! Foto: Kulturlandskapet.

Krokstrand

Lördagen den 16 november 2024 invigdes berättarbänken i Krokstrand, *illustration 38*. Folkets hus-föreningen hade ordnat med ett mysigt och värmande arrangemang, trots vind och årstid, *illustration 39*. Efter invigningen följde presentation av skylten och berättelsen inomhus i Folkets hus. Det var flera som hade saker att berätta och dela med sig av – så det blev sannerligen en invigning i berättelsens anda! Se även *illustration 40*.

Illustration 38: En liten men naggande god samling människor hade slutit upp till invigning av berättarbänksplatsen i Krokstrand. Foto: Kulturlandskapet.

Illustration 39: Det bjöds på korv, kaffe och bulle vid värmande brasa efter invigningen i Krokstrand. Foto: Granitkusten.

Illustration 40: Att sitta och titta ut över Idefjorden och Norge, och höra om den aktivitet som skett på hamnplan och i bergen kring Krokstrand under granitindustrin är mäktigt! Foto: Kulturlandskapet.

Utvärdering av projektet

Tidsplan

Tidsplanen har inte hållit enligt de första beräkningarna, men projektet har förlängts i enlighet med beslut från finansiärer under arbetets gång. Några mindre skyltar har inte hunnits med att skapa ännu, men denna del av projektet har påbörjats.

Genomförande

Resultatet motsvarar i stort vad som planerades.

Samarbete mellan aktörerna i projektet har varit mycket gott. Trots olika utgångslägen – storleksmässigt, ekonomiskt eller geografiskt – har alla fått samma möjlighet att delta och påverka Granitkustens arbete och projektet i synnerhet.

Sten, och konstnärligt arbete, är dyrare än vad en ideell förening egentligen har råd med. Möjlighet att få ytterligare ekonomiskt stöd utifrån för att kunna beställa dylika av god kvalitet har varit svårt. Några offerter fanns inte när de första ansökningarna skrevs, varför arbetet att få fram bra bänkar för rimligt pris har varit ansträngande. Granitkusten arbetar för sina medlemmar, och deras önskemål om att själva delta i beslutande av bänkens utformning har tagits större plats än i ansökan.

Att leda det administrativa arbetet har skett helt på ideell basis av styrelsemedlemmar, samt medlemsföreningars medlemmar, vilka nedlagt ett stort antal arbetstimmar.

Arbetet med mindre skyltar har initierats, men inte genomförts fullt ut enligt projektplanen. Skyltstativ har beställts med samma utförande som för berättarbänksplatserna men med plats för två istället för tre affischer. En layout har tagits fram för affischen (utöver kartan) som ska användas. Stativen och layouten, samt framtagningen och sammanställningen av informationen på de platsspecifika skyltarna (i enlighet med offert från Kulturlandskapet), är bekostade inom ramen för projektet och med inkomna medel.

Uppnåddes målen?

Samtliga berättarbänksplatser har emottagits väl, även om personliga åsikter alltid finns kring skapande av offentliga platser. Berörda kommuner, regionala intressenter, föreningar och lokalboende bjöds in till invigningar som var välbesökta och uppskattade.

Projektet har resulterat i att flera besöksmål har skapats och tillgängliggjorts. Besökare får därigenom information om platser, miljöer och kulturarv kopplade till bohusgraniten. I förlängningen kommer berättarbänksplatserna kunna nås av tiotusentals besökare årligen.

Samarbetet och samhörigheten mellan medlemsföreningarna har stärkts genom projektet. Det finns också synergier i att fler besökare kan lockas till enskilda medlemsföreningars verksamheter genom berättarbänksplatserna.

Målet att stärka Granitkusten som plats – om än utspridd genom medlemsföreningarna – och tydligt signalera samhörigheten till föreningen Granitkusten genom skyltar, bänk och karta, har lyckats väl. Samtidigt har föreningarnas möjlighet att enskilt arbeta fram platsen och bänkarnas utformning gjort dessa unika.

Fortsatt arbete

Arbetet med mindre tvådelade skyltar på fler ställen har initierats. Plasterna håller nu på att beslutas av Granitkustens styrelse, i samarbete med medlemsföreningar som kan ansöka om en skylt för önskad plats, exempelvis intill ett besöksmål de förvaltar. Detta arbete är något som inte vill stressas fram utan skyltar kommer sättas upp under kommande år allt eftersom platser har tagits fram och informationsmaterial satts samman av aktuell medlemsförening och Granitkusten. Medel för detta arbete är delvis säkrat, men fler ansökningar för att säkerställa och utveckla projektets uppsättning av informationstavlor och spridning av karta och besöksmål kommer att beredas framöver.

Materialet på hemsidan, som nås via QR-koderna, är levande dokument. Det finns möjlighet för medlemmarna att ändra sitt material med ny information inför varje säsong, eller för information om besöksmål att uppdateras.

Flera berättarbänksplatser är under planering. En färdigtillverkad bänk finns redan i Granitkustens ägo, och en plats för denna håller på att letas fram. En berättarbänk i granit planeras också för en plats inom det interregionala projekt som bedrivs mellan Strömstad, Svinesundskomittéen och aktörer på norska sidan. Delar av södra Norge ingår i samma granitbälte som bohusgraniten, och diskussioner förs om hur Granitkusten kan få till samarbete med eller medlemskap för föreningar och aktörer i Norge. På sikt kan detta leda till berättarbänkar även på norska sidan.

Projektet har redan gett ringar på vattnet. Berättarbänkarna har givit en plats och ett tema att samlas kring och skapa gemensamma arrangemang kring mellan föreningen och dess medlemmar samt mellan medlemmarna.

SLUTRAPPORT - GRANITKUSTENS BERÄTTARBÄNKAR OCH INFORMATIONSTAVLOR

Mellan 2022 och 2024 genomförde föreningen Granitkusten projektet Berättarbänkar och informationstavlor.

Totalt har det anordnats sex berättarbänksplatser med bänk i granit; informationstavla med en karta över Granitkusten, dess medlemmar och besöksmål; samt en samlad beskrivning av platsens betydelse och användning kopplad till granit. QR-koder på tavlorna ger åtkomst till berättelser, i textform och inlästa, samt fördjupning av information för den som önskar.

Platser, innehållet i skyltar, berättelser och karta har tagits fram i samarbete mellan Granitkustens styrelse och medlemsföreningar, Tanums, Strömstads, Munkedals, Sotenäs respektive Lysekils kommuner, samt Kulturlandskapet.

Bänkarna har skapats av Hans Leutscher och Lukas Arons, eller bestått av lokal befintlig sten som valts av aktuell medlemsförening. Ulrika Malm har stått för layout av skyltarna och karta.

Projektet har till stor del gått ut på att stärka sammanhållningen mellan Granitkustens medlemmar, och främja samarbetet mellan aktörerna inom Granitkusten. Projektet har satt graniten 'på kartan', och tillhandahåller uppdaterad och intressant information och kunskap för lokalbefolkning och tillresta besökare.

Projektledare: Granitkusten ideell förening
Författare: Lisa B Liljas.
Redigering och layout: Paula Molander.
Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund

*”Bohuslänsk granit
– i konst, natur och
kulturarv”*

Med ekonomiskt bidrag från:

Skandinaviska
stenprodukter AB

STRÖMSTADS
KOMMUN

LYSEKILS
KOMMUN

Munkedals
Kommun

TANUMS
KOMMUN

Sotenäs
kommun

Sparbanken
Tanum

